

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

بررسی ساخت فعل در تفسیر سورآبادی

از:

آسیه آرتول نجفآبادی

استاد راهنما:

دکتر محرم رضایتی کیشه‌خاله

استاد مشاور:

دکتر محمدعلی خزانهدارلو

تقدیم به پدر، مظهر صلابت و استواری

او که امروز من آرزوی دیروزش بود

پیشکش مادر، مظهر صبر و آرامش

کسی که دعاهایش فردا را برایم آسان می‌کند

و نثارحامیان همیشگی‌ام، خواهران و برادرم

تقدیر و تشکر

خدای بزرگ را شاکرم که ذات لایزالش زمینه لازم جهت تحقیق حاضر را فراهم نموده است.
از اساتید بزرگوارم، جناب آقای دکتر محرم رضایتی کیشه‌خاله، استاد راهنما و آقای دکتر محمدعلی خزانه‌دارلو، استاد مشاور
که از راهنمایی‌های ارزنده‌شان در تهیه این رساله، بهره‌های فراوان بردم، بی‌نهایت سپاسگزارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ذ	چکیده فارسی.....
ر	چکیده انگلیسی.....
فصل اول: مقدمه و کلیات	
۱	۱-۱ بیان مسأله.....
۲	۲-۱ فرضیه‌های تحقیق.....
۳	۳-۱ ضرورت و هدف تحقیق.....
۳	۴-۱ روش تحقیق.....
۳	۵-۱ معرفی اثر، نویسنده و اهمیت تفسیر.....
۵	۶-۱ فعل و تعریف فعل.....
۵	۷-۱ بن فعل.....
۶	۸-۱ مصدر و طریقه ساخت آن.....
۶	۹-۱ افعال با قاعده و افعال بی قاعده.....
فصل دوم: ساختمان فعل	
۹	۱-۲ فعل‌های ساده.....
۱۰	۱-۱-۲ مصدر جعلی.....
۱۱	جدول‌های افعال ساده.....
۲۰	فهرست افعال ساده در تفسیر سورآبادی.....
۲۳	۲-۲ فعل‌های پیشوندی.....
۲۴	۱-۲-۲ معانی پیشوندها.....

۲۴	..... جایگاه پیشوندها
۲۵	..... فعل‌های دوپیشوندی
۲۵	..... فعل‌های پیشوندی مرکب
۲۶	..... جدول‌های افعال پیشوندی
۳۱	..... فهرست فعل‌های پیشوندی در تفسیرسورآبادی
۴۳	..... نمودار درصدی کاربرد پیشوندهای فعلی در تفسیرسورآبادی
۴۳	..... ۵-۲-۲ پیشوندهای تصریفی
۴۸	..... ۳-۲ فعل‌های مرکب
۵۰	..... ۱-۳-۲ همکرد در تفسیرسورآبادی
۵۴	..... ۲-۳-۲ فعلیار در تفسیرسورآبادی
۵۷	..... ۳-۳-۲ انواع فعل‌های مرکب
۵۸	..... ۴-۲ عبارت‌های فعلی
۶۱	..... ۵-۲ افعال ناگذر
۶۲	..... ۱-۵-۲ افعال متعلی یا گذرا
۶۳	..... ۲-۵-۲ افعال لازم یا ناگذر
۶۳	..... ۱-۲-۵-۲ افعال ناگذر مرکب
۶۳	..... ۲-۲-۵-۲ گذرا ساختن افعال ناگذر
۶۴	..... ۳-۲-۵-۲ نوع ویژه فعل ناگذر
فصل سوم: فعل از منظر زمان	
۶۷	..... ۱۱-۳ افعال ماضی
۶۷	..... ۱-۱-۳ ماضی ساده (مطلق)
۷۰	..... ۲-۱-۳ ماضی استمراری
۷۵	..... ۳-۱-۳ ماضی نقلی

۷۷	..... ۳-۱-۴ ماضی بعید
۷۹	..... ۳-۱-۵ ماضی ابعد
۸۰	..... ۳-۱-۶ ماضی التزامی
۸۲	..... ۳-۱-۷ ماضی مستمر
۸۲	..... ۳-۲ مزارع و اقسام آن
۸۲	..... ۳-۲-۱ مزارع اخباری
۸۷	..... ۳-۲-۲ مزارع التزامی
۸۹	..... ۳-۳ فعل مستقبل (آینده)
۹۱	..... ۳-۴ فعل آینده در گذشته
۹۲	..... ۳-۵ فعل امر
۹۴	..... ۳-۶ فعل دعا

فصل چهارم: افعال ربطی، افعال معین، افعال شبه معین، افعال غیر شخصی و افعال خاص و استثنایی (کهن و متروک)

۹۸	..... ۴-۱ افعال ربطی
۱۰۰	..... ۴-۲ افعال معین
۱۰۲	..... ۴-۳ افعال شبه معین
۱۰۶	..... ۴-۴ افعال غیر شخصی
۱۰۷	..... ۴-۵ افعال کهن و متروک

فصل پنجم: نمود، وجه و جهت فعل

۱۱۱	..... ۵-۱ نمود یا حدّ فعل
۱۱۱	..... ۵-۱-۱ نمود مبهم یا مطلق
۱۱۱	..... ۵-۱-۲ نمود استمراری یا نا تمام
۱۱۲	..... ۵-۱-۳ نمود کامل
۱۱۲	..... ۵-۱-۴ نمود نیمه تمام

- ۱۱۲..... (فعل های آغازی) ۵-۱-۵ نمود آغازی
- ۱۱۳..... ۲-۵ وجوه فعل
- ۱۱۳..... ۱-۲-۵ وجه اخباری
- ۱۱۴..... ۲-۲-۵ وجه امری
- ۱۱۵..... ۳-۲-۵ وجه التزامی
- ۱۱۶..... ۴-۲-۵ وجه شرطی
- ۱۱۶..... ۵-۲-۵ وجه تمنایی
- ۱۱۷..... ۶-۲-۵ وجه خیال
- ۱۱۷..... ۳-۵ جهت فعل
- ۱۱۸..... ۱-۳-۵ فعل معلوم
- ۱۱۸..... ۲-۳-۵ فعل مجهول

فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهادات

- ۱۲۴..... نتیجه گیری کلی
- ۱۲۵..... پیشنهادات
- ۱۲۶..... فهرست منابع

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۱۰ - ۱۹	جدول‌های فعل‌های ساده (از شماره ۱-۱-۲ تا ۱۰-۱-۲)
۲۶ - ۳۰	جدول‌های فعل‌های پیشوندی (از شماره ۱-۲-۲ تا ۵-۲-۲)

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
------	-------

۴۳	نمودار درصدی کاربرد پیشنندهای فعلی در تفسیرسورآبادی
----------	---

علائم اختصاری

نشانه و حروف اختصاری	
جلد	ج
صفحه	ص
فعل متعدی	م
فعل لازم	ل
رجوع کنید به	رک

چکیده:

بررسی ساخت فعل در تفسیرسورآبادی

آسیه آرتول نجفآبادی

بررسی تاریخی زبان اطلاعات مفیدی را در اختیار ما قرار می‌دهد؛ به‌ویژه در آثار منشور که ملاک و موضوع مناسبی برای تحلیل ساختمان زبان هر دوره‌ای به حساب می‌آیند. در این میان فعل که از کهن‌ترین صورت‌های زبانی است و از آنجائیکه جزء محافظه‌کار زبان نسبت به تحول است، حائز اهمیت است.

تفسیرسورآبادی، نوشته ابوبکر عتیق بن محمد هروی سورآبادی، بالغ بر چهار جلد بوده و در دوره رشد و شکوفایی زبان دری در قرن پنجم هجری تالیف شده و از آثار ارزشمند فارسی است. این اثر علاوه بر ارزشهای تاریخی، هنری، دینی و ادبی، مشحون از لغات، اصطلاحات و ترجمه تحت‌اللفظی عبارات و ترکیبات قرآن به زبان فارسی دری است. بنابراین مطالعه و بررسی زبانی آن، در توصیف تحولات تاریخی زبان فارسی بسیار راهگشاست.

در این تحقیق سعی بر آن است که با مطالعه دقیق کل این اثر، درباره یکی از مباحث خاص، مهم و درعین حال پردامنه آن، یعنی ساخت فعل، بحث جامع و مستوفایی صورت بگیرد. براساس مطالعات به عمل آمده، این اثر، با این نگاه، مورد توجه جدی قرار نگرفته است و اغلب به ذکر کلیات بسنده شده است.

کلیدواژه: فعل، ساخت، لازم، متعدی، تفسیر سورآبادی.

Abstract:

The structure of verb in tafsire surabadi

Asie arthul najafabadi

Historical review of language gives us the useful information, especially in the prose works which are suitable criteria and subject for structure analysis of language in any period.

In this case, the verb is one of the oldest forms of language and whereas it is considered a conservative element of language against any change has a special importance. Tafsire surabadi written by abubakr atiqebne mohammade heravie neyshaboori, is over four volumes. It was written during the growth and thriving of dari language in the fifth century AH, and is considered as the valuable works of Persian language. In addition to historical, artistic, literary and religious values, this work is full of words, terms and the literal translation of expressions and ingredients of quran in dari Persian language. Therefore, linguistic study and review of this work can help effectively to describe the historical changes of Persian language. This study aims to discuss comprehensively one of special, important, and yet, broad topics of Persian language, the construction of the verb. Based on done studies, this work hasn't to date been taken into a serious account from this look and is often discussed in general.

Keyword: verb, construction, intransitive, transitive, tafsire surabadi.

فصل اوّل:

مقدمه و کلیات

زندگی اجتماعی بشر براساس شرایط اقلیمی، سیاسی، فرهنگی، ارتباطی، علمی و مانند آن، پیوسته در حال دگرگونی و تحول است. طبیعی است که تغییرات اجتماعی، به مرور زمان، به تحولات زبانی نیز می‌انجامد که وجود زبان‌های گوناگون از دوره باستان تاکنون خود نشان‌دهنده این دگرگونی‌هاست. اما تحولات زبانی، بر خلاف دگرگونی‌های دیگر معمولاً با آهنگی کند به پیش می‌رود. زبان فارسی دری بیش از هزار سال است که در سرزمین کهن ایران بالیده و به برگ و بار نشسته است. مسلماً در طول این مدت نسبتاً طولانی که آکنده از حوادث و رویدادهای مختلف تاریخی است، تغییراتی نیز کرده است که تغییر یک امر طبیعی است و گاهی تغییرات زبان طبیعی نیست؛ به طورمثال، حمله اعراب در ایران باعث تغییر زبان پهلوی شد، بنابراین زبان یک امر متحول است و هیچ زبانی ثابت نیست. البته تفاوت زبان فارسی امروز (زبان رسمی امروز) با فارسی هزار سال پیش برخلاف برخی دیگر از زبان‌ها مانند انگلیسی آنقدر زیاد نیست که تفهیم را به سختی امکان‌پذیر سازد؛ چنان که فارسی زبانان امروز می‌توانند تاریخ بلعمی، تاریخ بیهقی، شاهنامه فردوسی و اشعار رودکی را بخوانند و بفهمند.

در این میان فعل که یک مقوله زبان است، می‌توان گفت، جزء محافظه‌کار زبان نسبت به تحول است و کمتر دستخوش تغییرات و تحولات شده است و سیر تحولاتش کند بوده و از این نظر بسیار اهمیت دارد.

۱-۱ بیان مسأله

زبان یکی از استعدادهای شگفت‌انگیز بشر است و علاوه بر اینکه وسیله بیان افکار و اندیشه است، خودعامل ایجاد آن نیز به شمار می‌رود. زبان حاصل زندگی جمعی انسانهاست و مانند مذهب و اقتصاد و خانواده در اصطلاح جامعه‌شناسان از نهادها و بنیادهای اجتماعیست. دستور زبان یکی از سه شعبه مهم زبانشناسی است که درباره ساخت آوایی، صرفی، نحوی و معنایی زبان بحث می‌کند و دستور خود اقسامی دارد که دستور تاریخی یکی از اقسام آن است. تحقیق حاضر یک تحقیق تاریخی است و مستلزم بررسی دستورهای تاریخی است با تأکید بر مقوله فعل. بنابراین بررسی زبانی تفسیرسورآبادی، نوشته ابوبکر عتیق بن محمد هروی، از آثار ارزشمند نثر فارسی، در توصیف تحولات تاریخی زبان فارسی بسیار راهگشاست. در این تحقیق با مطالعه دقیق این اثر، درباره مبحث مهم فعل و ساخت فعل بحث جامعی صورت می‌گیرد و فعل‌ها از نظر ساختمان، زمان، جهت، وجه، گذار و... مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

برخی از مسأله‌هایی که در این تحقیق مد نظر هستند، عبارت‌اند از:

- ۱- فهرست فعل‌های ساده، پیشوندی، اصلی، جعلی، سببی و همچنین شمار و گستره کاربرد پیشوند فعلی این اثر نسبت به زبان فارسی امروز چگونه است؟
- ۲- آیا فعل مجهول و آینده با ساختار خاصی در این اثر به کار رفته‌اند؟ میزان کمی استفاده از آنها تاچه اندازه است؟
- ۳- آیا در این اثر، گرایش به استفاده از افعال جعلی وجود دارد یا ترکیبی؟ در هر صورت امکانات ساختمان آنها چگونه است؟
- ۴- آیا وجوه خاصی از افعال در این اثر به کار رفته‌اند که بعدها در زبان فارسی متروک شده‌اند؟
- ۵- آیا افعال به کار رفته در تفسیرسورآبادی، نسبت به زبان فارسی امروز تحولات آوایی و معنایی داشته است؟

۱-۲ فرضیه‌های تحقیق

به نظر می‌رسد شمار افعال ساده، پیشوندی، اصلی، جعلی، سببی و پیشوندهای فعلی این اثر، نه تنها نسبت به زبان فارسی امروز، بلکه در مقایسه با اغلب آثار هم‌عصر آن بیشتر است و همچنین به نظر می‌رسد گرایش به استفاده از فعل مجهول و آینده با ساختاری مشخص در این اثر نسبت به زبان نوشتاری امروز به مراتب کمتر است. خلاصه این امر، با برخی از ساخت‌های معلوم و همچنین فعل‌های مضارع پر می‌شود.

به احتمال زیاد در این اثر، برغم توجه زیاد به استفاده از افعال جعلی، گرایش به افعال ترکیبی نیز وجود دارد.

به نظر می‌رسد برخی از وجوه فعلی، مثل افعال تمنایی با معانی مختلف، و افعال دعایی و تأکیدی با کمیت قابل توجه، در این اثر به کار رفته باشند. ضمناً، به احتمال زیاد شمار معدودی از افعال این اثر نسبت به فارسی امروز هم تحوّل آوایی و هم تحوّل معنایی دارند.

۱-۳ ضرورت و هدف تحقیق

هدف از مطالعه اختصاصی، آشنا کردن علاقه‌مندان و پژوهشگران تاریخ زبان فارسی، به مختصات دقیق نثر قرن پنجم در حوزه فعل و بررسی امکانات آن بر پایه این اثر گرانقدر می‌باشد.

۱-۴ روش تحقیق و مراحل انجام پایان‌نامه

روش این پژوهش تحلیلی - تاریخی است و براساس الگوی از قبل تهیه شده که با مطالعه دستوره‌های تاریخی و مقالات دستوری، مبانی نظری آن فراهم شد، کتاب تفسیرسورآبادی مورد مطالعه دقیق قرار گرفت و موارد لازم در حوزه‌های مختلف مربوط به فعل، فیش‌برداری شد سپس در قالب الگوهای مشخص، تنظیم، تطبیق و مورد تحلیل قرار گرفت.

۱-۵ معرفی اثر، نویسنده و توضیح اهمیت تفسیر

تفسیر معروف به «تفسیر سوراآبادی» تألیف ابوبکر عتیق نیشابوری، متوفی به سال ۴۹۴ هجری (۱۱۰۱ میلادی) پس از «تفسیر طبری» و «تفسیر اسفراینی»، کهن‌ترین تفسیر به زبان فارسی است که مؤلف خود آن را «تفسیر التفاسیر» نامیده است، تفسیری است بسیار مفصل شامل ترجمه همه سوره‌های قرآن، شأن نزول و محل نزول آیات، عدد آیات و حروف سور و فضیلت آیات و تفسیر آنها، بیشتر براساس روایاتی است که از عبدالله بن عباس، پسر عم پیغمبر (ص) به او رسیده بوده، ولی با توجه به روایان و مفسران دیگر. همچنین تفسیر شامل داستانها و کراماتی است که با مطالب قرآن سر و کار دارند. اهمیت تفسیر برای ما در درجه اول از لحاظ نثر روان و لطیف آن است و از بهترین نثرهای ساده و روشن و شیوایی است که از قرن پنجم هجری (یازدهم میلادی) بازمانده است. از این گذشته، «تفسیر سوراآبادی» مشتمل است بر لغات و اصطلاحات و صورت‌های خاصی از کلمات که دامنه اطلاعات ما را از زبان فارسی رایج در قرن پنجم می‌افزاید. این تفسیر را مؤلف ظاهراً در هفت بخش تنظیم نموده بوده است. نسخه‌های متعددی که از آن باقی مانده گواه رواج و شهرت آنست. ولی این نسخه‌ها کامل نیستند و عموماً قسمتی از تفسیر را دربردارند. کهن‌ترین نسخ آن نسخه ۵۲۳ دیوان هند و نسخه ۵۳۵ کتابخانه بریتانیا و نسخه ۵۷۴ بورسه در ترکیه است. نسخه دیوان هند را که تنها شامل بخش پنجم و ششم و آن هم با برخی افتادگی‌هاست، بنیاد فرهنگ ایران به مباشرت زنده نام علی‌اکبر سعیدی سیرجانی و با مقدمه کوتاهی به امضای زنده یاد مجتبی مینوی در سال ۱۳۴۵ شمسی به صورت نسخه عکسی منتشر کرد. تا آنکه در سال ۱۳۴۷ شمسی (۱۹۶۸ میلادی) جزء مجموعه «گنجینه متون ایرانی» انتشارات دانشگاه تهران، (شماره ۱۱۷۹، هدیه دکتر یحیی مهدوی، شماره ۲۳) به نام «قصص قرآن مجید» برگرفته از تفسیر ابوبکر نیشابوری مشهور به سوراآبادی منتشرگردید و موجب شهرت بیشتر و مزید اطلاع دانشمندان از آن شد. اما طبع انتقادی کامل این تفسیر عظیم دست نداد تا آنکه علی‌اکبر سعیدی سیرجانی به عملی ساختن آن همت گماشت که مشتمل بر فواید زبانی، لغوی، ادبی و آیینی بسیار گرانبگداری است. درباره نام مؤلف در منابع گوناگون اختلاف فراوانی دیده می‌شود. دکتر یحیی مهدوی در مقاله‌ای (رک: مجله دانشکده ادبیات [تهران]، سال سیزدهم، ش ۴، تیرماه ۱۳۴۵، ص ۱۵۵ تا ۱۹) به بسیاری از این اختلافات اشاره کرده است. وی در مورد صورت اصلی این نام دو احتمال داده است، یکی اینکه صورت اصلی این نام سوربانی یا سورابانی است که اسامی مختوم به «آباد» موجب تغییر آن به سوراآبادی شده است، دوم اینکه اصل این نام سوراآبادی بوده که نامعروف بودن آن برای بعضی از کاتبان بعدی موجب تبدیل آن به سوربانی یا سورایانی شده که برای ایشان معروف بوده است. اما به جز این هیچ کوششی در جهت پی بردن به صورت اصلی این نام و تغییرات و تصحیفات

احتمالی آن انجام نگرفته بود تا اینکه آقای علی اشرف صادقی طی مقاله‌ای (۱۳۸۰: ۲۴۴) با درکنارهم نهادن صورتهای مختلف این نام برای دستیابی به نام اصلی مؤلف کوشش به عمل آورد. نام این مولف در منابع مختلف به شکل‌های زیر آمده: سوریانی، سورابانی، سوریانی، سوربانی و سوروانی. «سوران، سورین و سوریان» به تصریح مورخان نیشابور، نام قریه یا محله‌ای در شمال نیشابور بوده و ارتباط این صورتهای با چهار صورت «سورابانی، سوریانی، سوروانی و سورآبادی» بر این اساس است که در زبان فارسی قاعده‌ای وجود داشته که مانند قاعده‌ی اماله در زبان عربی، مصوت بلند (آ) در پاره‌ای موارد به یاء مجهول یا مصوت (-) بدل می‌شده و گاهی این قاعده برعکس عمل می‌کرده است، مانند: فرزانه - فرزین. «سوران و سورین» نیز بر اساس این قاعده، دو شکل از یک کلمه واحدند.

۶-۱- تعریف فعل

دستورنویسان و فرهنگ‌نویسان برای فعل، تعریف‌های گوناگونی دارند. ۱- «فعل کلمه‌ای است که بر بودن و شدن و کاری کردن دلالت می‌کند» مانند: بودم، شدم، می‌روم. (عبدالعظیم قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۱۵۵)

۲- «فعل کلمه‌ای است که همیشه مسند باشد و به عبارت دیگر دلالت کند بر وقوع یا لاقوع کاری در زمانی معین از سه زمان گذشته، حال و آینده» مانند: بهرام رفت، خسرو نمی‌رود (خیامپور، ۱۳۵۲: ۶۸).

با توجه به آنچه گذشت و با در نظر گرفتن ویژگی‌ها و نقش‌های فعل در جمله می‌توان گفت: فعل را باید از دو دیدگاه

تعریف کرد: ۱- از دیدگاه ساختاری (صرفی) ۲- از دیدگاه کاربردی (نحوی)

فعل از دیدگاه ساختاری، کلمه‌ای است که انجام گرفتن کاری یا بودن یا داشتن یا پذیرفتن حالتی را در زمان گذشته و حال

و آینده می‌رساند و از دیدگاه کاربردی، کلمه‌ای است که در جایگاه مسند می‌نشیند و یا مسند را به مسندالیه نسبت می‌دهد و مهمترین و کلیدی‌ترین رکن جمله، و هسته گزاره است.

فعل از لحاظ معنی بر این امور دلالت میکند: ۱- کار، مانند: خوردن ۲- حالت، مانند: رسیدن ۳- شدن، مانند:

شدن، گشتن، گردیدن، گردانیدن ۴- بودن، مانند: بودن ۵- به معنای دیگر، مانند: بایستن، خواستن،

داشتن و... ۶- بدون معنی خاص و صرفاً برای ایجاد ارتباط، مانند: «م» و «ست».

بنابراین فعل تنها بر «کار» دلالت نمی‌کند و نامگذاری عربی آن یعنی «فعل» دقیق نیست و چون در فارسی نیز همین

اصطلاح رایج شده است، ما هم آن را به کار می‌بریم و گرنه لفظ مناسب برای این امر «گزارش» یا «گزاره» است و معادل فرنگی

آن یعنی *verbe* به معنی کلام و سخن و خبر است. (آریان‌پور، ۱۳۶۰).

۷-۱ تعریف بن فعل - بن ماضی و بن مضارع

بن فعل: هر فعلی در فارسی حداقل از دو بخش تشکیل شده: بخشی که مفهوم کار یا حالت و یا اسناد از آن معلوم می‌شود که بن فعل نامیده می‌شود و بخش دیگر که شخص را می‌رساند و شناسه نامیده می‌شود. یکی از ویژگی‌های فعل فارسی که آن را از افعال دیگر زبانها متمایز می‌سازد این است که در زبان فارسی همه فعل‌ها دو بن دارند، که فعل‌ها و مشتق‌های دیگر و حتی خود مصدر نیز از بن گرفته می‌شود.

بن ماضی و بن مضارع: بن فعلی که همه انواع فعل‌های ماضی و نیز فعل مستقبل به اضافه گروهی از مشتقات وصفی و اسمی از آن گرفته می‌شود را بن ماضی می‌نامند و بن دیگر که فعل‌های مضارع و نیز فعل امر به اضافه گروهی از مشتقات وصفی و اسمی از آن پدید می‌آیند و آن را بن مضارع می‌گویند؛ که بن ماضی معمولاً از بن مضارع گرفته می‌شود.

۸-۱ مصدر و طریقه ساخت آن

مصدر، کلمه‌ای است که مفهوم انجام گرفتن فعل یا داشتن و پذیرفتن صفتی را می‌رساند، بدون سه مفهوم دیگر فعل یعنی؛ زمان، شخص و افراد و جمع. از این رو مصدر در شمار اسم است نه فعل. مصدر در زبان فارسی از بن ماضی فعل + «ن» ساخته می‌شود: نوشتن = نوشت + ن. به عبارت دیگر مصدر از سه جزء تشکیل می‌شود: ریشه یا بن فعل + ت یا د + ن.

۹-۱ افعال باقاعده و افعال بی‌قاعده

همانگونه که گفته شد، بن ماضی از روی بن مضارع ساخته می‌شود، که افعال از این حیث به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱- افعال باقاعده، افعالی هستند که پس از افزودن نشانه‌های چهارگانه (ت، د، ید، اد) به آخر بن یا ماده مضارع آنها، ماده مضارعشان هیچ گونه تغییر صوتی پیدا نمی‌کند. مانند:

بافت = باف + ت   خورد = خور + د   رسید = رس + ید   افتاد = افت + اد

۲- افعال بی‌قاعده، افعالی که پس از افزودن نشانه‌های چهارگانه ماضی به ماده مضارع آنها، ماده مضارعشان دچار تغییرات

صوتی می‌گردد، مانند: رفت = رو + ت   گزید = گزین + د

که افعال بی‌قاعده را می‌توان به صورت زیر طبقه‌بندی کرد:

الف) افعالی که پس از افزودن نشانه ماضی به ماده مضارع آنها، صامت یا مصوت آخر ماده مضارعشان تغییر می‌کند که این تغییرات عبارتند از:

تبدیل «ب» به «ف»: شتاب + ت = شتافت   تبدیل «ز» به «خ»: آموز + ت = آموخت

تبدیل «ر» به «ش» در افعال مختوم به «ار»: انبار + ت = انباشت

تبدیل «ا» به «و» در افعال مختوم به «ا»: آسا + د = آسود

تبدیل «ه» به «س»: خواه + ت = خواست

که البته فعل «داد» از این افعال مستثنی است: ده + اد = داد

ب) افعالی که پس از افزودن نشانه ماضی به ماده مضارعشان، قبل از نشانه ماضی «س» اضافه می‌شود: آرا + ت = آراست

ج) افعالی که پس از افزودن نشانه ماضی به ماده مضارعشان، دچار چنان تغییراتی می‌شوند که نمی‌توان آنها را جزء هیچکدام

از دسته‌ها قرار داد: آ + د = آمد   آفرین + د = آفرید   چین + د = چید   نویس + ت = نوشت

دو فعل «دیدن و بودن» ماده مضارع و ماضی آنها به کلی با هم متفاوت هستند: دیدن؛ بین، دید   بودن؛ باش، بود

۱-۱۰ افعال سببی

وقتی به بن مضارع بعضی از افعال «اندن» و «انیدن» اضافه شود و آن افعال را متعدی سازند به آنها فعل سببی گفته می‌شود.

مانند: دویدن = دواندن، دوانیدن.

می‌توان فعل متعدی را به همین ترتیب دوباره متعدی ساخت که در این صورت فعل به متممی تازه نیاز خواهد داشت یعنی

هم مفعول و هم متمم خواهد گرفت و بدون آن دو معنی کامل نخواهد شد. مانند:

پوش + اندن = پوشاندن (مادر لباس را به کودک پوشاند).

۱-۱۱ مصدر جعلی

مقصود از مصدر جعلی، فعلی است که با افزودن «یدن» یا «ستن» به آخر ماده مضارع یا اسم یا حیثاً صفت ساخته می‌شود.

مانند: آمرزیدن (آمرز + یدن) (ماده مضارع + یدن)، پیراستن (پیرای + ستن)، (ماده مضارع + ستن)

هراسیدن (ج ۲/ص ۱۲۸۵)، برزیدن (ج ۱/ص ۳۵)، نکوهیدن (ج ۴/ص ۲۳۸۷)، نگاریدن (ج ۴/ص ۲۸۳۷).

فصل دوّم:

ساختمان فعل